

Mehmet Sıddık TURAN
Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, memetturansanat@gmail.com, Iğdır-Türkiye
ORCID: 0000-0002-5556-5370

Abdül TEKİN
Doç Dr., Iğdır Üniversitesi, abdul.tekin@igdir.edu.tr, Iğdır-Türkiye
ORCID: 0000-0001-5392-562X

Duchamp'ın Çeşmesi ve Suyun Morfolojisi: Sanatta Akışkanlık Otomat ve Devinim

Özet

Bu çalışma, suyun aracı niteliği doğrultusunda sanatın bir imgesi olarak sahiplendiği estetik, simgesel, metaforik ve mekansal anlamları araştırmakta; özellikle meydanlardaki çeşmelerde ve anıtsal heykellerde suyun nasıl bir anlatı ögesine dönüştüğünü incelemektedir. Bu bağlamda, suyun yalnızca yaşamın ve doğanın kaynağı olan fiziksel bir unsur değil, aynı zamanda çözelti, akışkanlık, temizleyicilik, dönüşüm ve geçiciliği temsil eden güçlü bir sanat metaforu olduğu ortaya konulmaktadır. Araştırma, suyun tarihsel ve güncel kamusal sanat örnekleri üzerinden analiz edilmesi yoluyla, onun görsel sanatlarda zaman, bellek ve güç ilişkilerini nasıl taşıyıcı bir unsur olarak üstlendiğini göstermektedir. Bu dönüşümün sanatla ilişkisi, Marcel Duchamp'ın *Çeşme* isimli yerleştirmesi üzerinden derinleştirilmiştir. *Çeşme* ve su üzerindeki iktidar potansiyeli, otonom bazı tasarımlar aracılığıyla ve bu tasarımların görünürlüğü bağlamında değerlendirilmiştir. Otonom düzeneklerin sunumundaki estetik uygulamaların, biçimsel bir ilişki doğurduğu anlaşılmıştır. Duchamp'ın *Çeşme*'sinde sıvı bir fiskeye yerine bedenin fiskeye olarak kullanılması, pisuvarın yatay konumlandırılmasıyla birlikte de bir havuz izlenimi yaratmakta ve kamusal alan ile su ilişkisine yönelik protest bir eleştiri ortaya koymaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş; verilen görsel örnekler aracılığıyla suyun hem iktidar merkezli bir imge olarak anıt ve meydan heykelleri üzerinden görsel analizi yapılmış, hem de mekân çözümlemesi ve sanat kuramları bağlamında değerlendirmeler sunulmuştur. Bulgular, suyun akışkan doğasının sanattaki sabit ve kalıcı formlarla kurduğu karşıtlık üzerinden, modern ve çağdaş sanatın doğa, beden ve zaman kavramlarıyla ilişkilendirme biçimlerine dair yeni bir okuma imkânı sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma suyun sanatın akışkan doğasıyla kurduğu yapısal ve kavramsal ilişkiyi görünür kılmakta; ayrıca suyun, gücün stratejik bir politik ögesi ve uhrevi bir temsiliyet aracı olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duchamp, Su, Çeşme, Su Morfolojisi ve Sanat, Robotik Otomatlar.

Duchamp's Fountain and the Morphology of Water: Fluidity and Movement in Art

Abstract

This study explores the aesthetic, symbolic, metaphorical and spatial meanings that art appropriates as an image of water in line with its mediating nature; in particular, it examines how water is transformed into a narrative element in fountains and monumental sculptures in public squares. In this context, it is revealed that water is not merely a physical element representing the source of life and nature, but also a powerful artistic metaphor symbolising solution, fluidity, purification, transformation, and transience. The research shows how water acts as a carrier of time, memory, and power relations in the visual arts by analysing historical and contemporary examples of public art. This transformation's relationship with art is explored in depth through Marcel Duchamp's installation *Fountain*. The power potential of *Fountain* and water has been evaluated through autonomous designs and in the context of the visibility of these designs. It has been understood that the aesthetic applications in the presentation of autonomous mechanisms have created a

formal relationship. In Duchamp's Fountain, the use of the body as a fountain instead of a liquid fountain, together with the horizontal positioning of the urinal, creates the impression of a pool and presents a protest criticism of the relationship between public space and water. The study was conducted using qualitative research methods; through the visual examples provided, a visual analysis of water as a power-centred image was carried out through monuments and square sculptures, and evaluations were presented in the context of spatial analysis and art theories. The findings show that the contrast between the fluid nature of water and the fixed and permanent forms in art offers a new reading of the ways in which modern and contemporary art relates to the concepts of nature, body, and time. In conclusion, this study reveals the structural and conceptual relationship between water and the fluid nature of art; it also concludes that water functions as a strategic political element and a spiritual means of representation.

Keywords: Duchamp, Water, Fountain, Water Morphology and Art, Robotic Automat.

1. Giriş

Duchamp, 1917 tarihinde avangard bir tavırla sunduğu ve sergilediği işi “Çeşme-Fountain” ile hazır nesne kullanımı sonrası sanatta sınırları alt üst etmiş ve büyük tartışmalara yol açmıştır. Sanatçının öncül bir akılla ortaya koyduğu “Çeşme-Fountain”, sanatta hazır nesne-endüstriyel ürün kullanımı sürecini başlatmış, sanat nesnesinin ayrıcalıklı konumuna farklı bir bakış getirmiştir. Duchamp bu atılımıyla nesnenin temsil ilişkisini sorunsal hale getirmiştir. Sanatçı, kullandığı nesnelerin gündelik yaşamda kullanımı üzerinden bağlam değiştirerek alegorik bir anlatımla algıları sabote etmiştir. Nitekim sanatçının “Çeşme” adlı çalışması da; çeşmenin meydan ve kamusal alanlardaki kullanım mantığına ve yapılış amaçlarına yönelik ciddi bir eleştiri barındırdığı anlaşılmaktadır.

Pisuvanın sanattaki kullanımına morfolojik bir çözümleme kapsamında bakıldığında suyun temsili, iktidar ve tebaa arasındaki ilişkisi üzerinden yarattığı kamusal ilişki adına önemli bir başlıktır. Bu perspektiften bakıldığında su ve sanat ilişkisi kamusalın ortak bir yaşamsal mecburiyetinin gereği olarak, akli estetik beklentiler etrafında düşünmeye sevk eden bir önemle yaklaşmayı önceler. Su, estetik bir unsur olarak sanatta her daim vardır. Ancak zamanda kamusal alanlarda heykel ve suyun estetik sunumuna yönelik çeşmeler, teknoloji ve bilimin sanatla yakınlaşmasında değer üretiminin izini farklı bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda su ve yaşam ilişkisi düşünüldüğünde; eleştirel dilde de vazgeçilmez öğelerden biri olmuştur. Böylece bilim, medeniyet ve sanatın su ile ilk andan günümüze kadar yakın ilişkili oldukları gözlemlenmiştir. Medeniyetler suyla güçlenmiş, yerleşik hayatlara geçilmiş ve kendilerine ait eserler yaratarak uygarlık haline gelmiştir. İlk medeniyetler tarımda suyun dağıtımıyla kurulmuştur. Nitekim Mezopotamya’da kurulan şehirler ve Mısır medeniyeti Nil’in suları sayesinde var olmuşlardır. Su, bilimde ve teknik alandaki ilerleyişin de en önemli aktörlerinden biri olmuştur. İslam bilginlerinden El Cezeri su ile çalışan otomatlar üretmiş ve modern sibernetik biliminin öncülü olmuştur. Leonardo Da Vinci akışkanlar üzerinde çizim ve deneyler yapmış. Buharlı makineler sanayi devrimi sırasında suyun gücünü kullanmış ve uzak okyanusları aşarak yeni kıtaların keşfi su ile mücadelenin bir sonucunda gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmeler sanatta da ifade ve biçimsel olarak karşılığını bulmuştur. Sanatta suya dinamik bir güç, akışkanlık ve devinim unsuru olarak bakıldığında ise sanatın içeriğine hem şekil hem de yarattığı anlam bakımından önemlidir. Bu duruma örnek olarak antik dünyada çeşmeler üzerinden sanatla su ilişkisi morfolojik olarak bağ kurarken, farklılaşan sanat uygulamalarında -özellikle çeşme-kamusal alanlarda sıklıkla kullanılmıştır. Bu sebeple suyun temsil ettiği hareketin mekanik devriminin sunduğu biçimsel dönüşüm, bazı durumlarda iktidarın varlığının tescilinde bir aracı olarak da kullanılmıştır.

Bu çalışmada Duchamp’ın ikonik çalışması olan “Çeşme” adlı çalışmasından hareketle sanatta suyun morfolojik ilişkisini; akışkanlık, şeffaflık, iktidar yaratma, gösteri, sunum ve devinim özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Suyun sanatsal imge olarak izini takip etmeyi hedefleyen bir perspektifte konu değerlendirilmiştir.

2. Suyun Sanat ve İnsan Üzerindeki Etkileri

Su yaşam demektir. Nitekim dünyanın 2/3'ü su ile kaplıdır. Bu suyun %97.5'u tuzlu su iken sadece %2,5'i tatlı sudur. Tatlı suyun da %90'ı kutuplardaki buzullar ve yer altı suları iken ancak %10'u kullanılabilir durumdadır (T.C.Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024). Dünya üzerindeki yaklaşık 844 milyon kişi içme suyuna erişemezken yine 2,1 milyar insan da temiz suya ulaşmakta sıkıntı çekmektedir. Yakın gelecekteki küresel ısınmanın da yaşatacağı sıkıntılar hesaplandığında 2030 yılında içilebilir su kaynaklarının dünya nüfusunun ancak %60'ına yeteceği öngörülmektedir. 2050 yılına gelindiğinde ise bu rakamın ancak %40'lık bir dileme yeteceği yönündedir. İçme suyunun yanında dünya genelinde tatlı suyun %71'i tarımda kullanılırken bu rakamın dünya nüfusunun 2050'de 10 milyara dayanacağı da düşünüldüğünde gıda kıtlığına da yol açacağı tahmin edilmektedir (T.C. Tarım Orman ve Bakanlığı, 2021). Kıtlık ve kuraklığa bağlı etkiler düşünüldüğünde kuraklığın yaşandığı bölgelerden de önemli miktarda insanın göç edeceği düşünülmektedir.

İnsanlık medeni ilerleyişinin her döneminde suya ihtiyaç duymuş suyun hükmedildiği bölge ve toplumlarda ilerleme ve gelişmeler hız kazanmıştır. Dünya üzerindeki ilk yerleşim yerleri Fırat, Dicle, Nil, İndus ve Sarı Nehir gibi akarsu ve nehirlerin etrafında bulunmaktadır (Çeçen, 1992, s. 38). Mezopotamya ve Antik Mısır'da sulama çabalarının M.Ö. 6 bine kadar dayandığı gözlenmektedir. Günümüzden yaklaşık 7 bin yıl önce Mezopotamya dağlarından kurak ovalara gelen toplulukların Dicle ve Fırat arasındaki kurak ovalarda tarım faaliyetleri yaptıkları kayda geçmiştir. Irak'ın güneyinde yetiştirilmeye çalışılan ekinlerin erken kurumasını önlemek için tarihteki ilk sulama kanallarının yapıldığı açığa çıkmıştır. Sulama tarımının başlangıcı Sümerler tarafından bu şekilde başlamıştır. Mısır'da ise ilk sulama kanalları Nil etrafında taşkınların taşıdığı bereketli toprakların sulamasına yönelik kanallar yolu ile yapılmıştır. Mısır hükümdarı Firavun Menes M.Ö. 3 binde ilk sulama barajı ile suya hükmetmenin yolunu daha teknik bir boyuta taşımıştır. Latin Amerika'da Aztekler M.Ö. 5 binde sulama kanalları yapmış Hindistan'da zamanına göre ileri sayılabilecek bazı sulama ve drenaj kanalları yapılmıştır. Suyun verimli kullanılmasına yönelik ilk düzenlemelere M.Ö. 1700'lerde Babil Kralı Hammurabi'nin Kanunları'nda rastlanılmaktadır. İlk kez sulama devlet eli ile yapılırken sulama uygulamalarına uymayan kişilere yaptırım uygulanması bu dönemde başlamıştır (Soylu, 2014).

İnsanın madde olarak yaklaşık yüzde elli-yetmişi sudan oluşmaktadır. Dünya ise aslında karadan çok denizlerin kapladığı alan düşünüldüğünde bir su gezegenidir. Yaratılış öykülerinin neredeyse tamamında insan çamurdan yaratılmış. Evrim biyologlarına göre de yaşam suda başlamış ve zamanla akciğerlerin gelişmesi ile karaya çıkmıştır. Bugün en ileri keşif maceralarımızı oluşturan arayışlar arasında öte- gezegen ve güneş sistemlerinin içindeki su arayışı oluşturur. Buzul çağıının sona ermesi ile mağaradan sonra insanlık yerleşim alanlarını sulak alanlarda ve dere kenarlarında su ile kurmuştur. Böylelikle medeniyetlerin oluşmaya başlaması suyun etkin ve verimli kullanılması ile olmuş, kurak mevsimler medeniyetin ilerleyişine engel olmuştur. Bu durum aynı zamanda suyun medeniyetler arasında stratejik olarak güç ve hâkimiyet aracı olarak düşünülmesinin de gerekçesi olmuştur. Günümüzde bile halen devam eden su ve iktidar ilişkisi gündem üretmeye devam etmektedir. Nitekim sanat ve su ikilisinin iktidar perspektifinden gücün ve güce estetik bir boyut aramanın yolu ile sunumuna yönelik örnekleri, meydan ve saraylarda yapılan çeşme yapılarında varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

3. İktidarın Kamusal Alandaki Temsili: Su ve Arınma

Su morfolojik olarak sanat ile ilk ilişkisini meydanlarda bulunan havuz ve saraylarda gösterir. Kamusal alanlarda inşa edilen çeşme, havuz gibi dekoratif unsurların ve heykellerle beraber sanatsal içeriğe dâhil olan su, önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ilk şehir yerleşimlerinde su, hem bir kaynak hem de bir iktidar aracı olarak kullanılmıştır. Suyun yaşamın devamlılığı için temel bir ihtiyaç ve insan varlığına katılmış bir unsur olması her güç sahibi tarafından politik olarak kullanılması anlamında arzulanmasına neden olmuştur. Fakat sanat bağlamında suyun kullanılması gelişen teknoloji ve evrimleşen toplum yapısıyla da paralellik göstermiştir. Modernizm ile su sanatın içinde akışkan bir dinamizmi çağrıştırması bakımından temsil ettiği anlamlar ile var olmuştur. Özellikle küresel ısınmanın da

etkisi ile artan çevre sorunlarına dikkat çekmek isteyen sanatçılar suyun estetik cazibesini değil daha çok sekil ve akışkanlık bakımından taşıdığı yaklaşımlar üzerinden kullanmışlardır.

Görsel 1. Jan ve Hubert van Eyck, (1390-1441), Mistik Kuzuya Tapınma, (Gent Sunağı Resminden Detay) Ahşap panel üzerine Yağlıboya, 1432
Erişim:16.01.2025 <https://en.wikipedia.org/wiki/>

Görsel 1. Arnold Böcklin, Dalgalarda Oyun, 180x238 cm, , tüyb., 1883
Erişim: 16.01.2025 <https://shorturl.at/YVAZE>

Avrupa resim sanatında özellikle romantikler ve izlenimcilerin resimlerinde konu olarak metaforik göndermelerinde suyun çeşitlenen halleri önemli bir konu ve kavram olmuştur. Arnold Böcklin için (Görsel 2) su tasviri yaşamı ile ölüme gidilen yolculuğun yapıldığı sembolik bir unsur olmuştur. Hatta Rönesans dönemi sanatçısı Jan ve Hubert van Eyck'in 1432'de tamamlanan ahşap panel üzerinde kutsal kuzunun (İsa Mesih'in Ölümü) kurban edilmesini tasvir ettiği panoda ise çeşme figürü suya ve suyun sunumuna önemli bir gönderme barındırır (Görsel 1). Kutsal sunak üzerindeki kuzu ile aynı hizada olan bu havuz ve çeşme birçok dinsel mitolojide karşılaşılan cennet ırmaklarının doğduğu yaşamın kaynağı olan havuzun tasviridir (Hickson, 2015).

Görsel 3. Hieronymus Bosch, 1494-1510, Deliler Gemisi, Ahşap Üzerine Yağlı Boya, 58x63 cm,
Erişim: 16.01.2025.
<https://shorturl.at/pVhNM> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 4. Theodore Gericault, Medusa'nın Salı, 490x716 cm, tuval üzerine yağlıboya, (1819).
Erişim: 16.01.2025 https://tr.wikipedia.org/wiki/Medusa%27n%C4%B1n_Sal%C4%B1

Hieronymus Bosch'un "Deliler Gemisi" isimli çalışmasında ise başka bir sosyolojik gerçeği suyla ilişkilendirerek anlattığı görülür (Görsel 3). "Deliler Gemisi", iktidarın toplumu kendi istek ve idealleri çerçevesinde o dönemde suyu nasıl kullandığıyla ilgili çok ciddi bağlantılar sağlayan bir eserdir. Bosch, bu eserle suyu ve suyun üzerindeki seyir rotasının rolünü arınma, temizleyen, alıp götüren şeklinde aktarır. Dönemin acı gerçeklerini kendince yorumlayan

sanatçı, suyun sağıltım ve aktarıcı misyonlarını öne çıkarmıştır. Çalışma delileri taşıyan bir geminin rutin görevini anlatır. Fakat eserde anlatılan geminin öyküsünde dönemin toplumsal yapısını aktaran bambaşka bir gerçekliği taşıdığı aktarılmaktadır. Micheal Foucault “Deliliğin Tarihi” adlı kitabında (2006), su ve sağıltım ilişkisini uzun uzadıya değerlendirmiştir. Yazar, delilerin toplumlardan uzaklaştırılması, şehirlerden kovulması adına iktidarlar tarafından alınan kararlar gemilere bindirilip denizlere bırakıldığını aktarır. Foucault, delilerin bazı yerlere tedavi amaçlı götürüldüklerini, bazılarının da toplumu temizlemek adına başka ülkelere, adalara veya ıssız denizde ölüme terk edildiğini belirtir. Aslında hikâyenin en trajik yanını Foucault, delileri şehirlerden kovmak veya çıkarmak maksadıyla yapılan işler olduğunu aktarır. Yazar, delilerin toplumdan sağıltım şeklini kentin kanalizasyon sistemiyle eş değer gören bir toplumdan söz eder. Bu toplum, delilerden kurtulmayı isteyen veya uzaklaştırılması gerektiğine inandırılmış bir toplumdur. Böylelikle deliler tıpkı oyun oynar gibi kentin sokaklarından kovalanarak limanlara getirilirler. Bu limanlarda bekleyen gemilere bindirilip meçhul bir deniz yolculuğuna götürülürler. Zamanla yolcuların arasına delilerin yanında hasta, kötürüm, kambur, cadı, dilenci ve çalışmayanların da eklediği görülür. Foucault, cüzzam hastalarının da bu duruma benzer davranışlara muhatap olduğunu aktarır. Böylelikle suyun alegorik olarak ifadesinde ‘su götürürken temizleyen, düzenleyendir’ der (2006, s. 22). Yazarın iktidarların halk üzerinde yapılan bu tehdit edici yaptırımlar ve acı alay olaylar üzerinden çıkarımlarını kurgularken asıl dikkat çektiği nokta, iktidar ekonomisine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın bu açıklamalarına bakıldığında, o dönemin iktidarlarının *İdeal Toplum* yaratma fikriyle, din termolojisini de kendi emelleri çerçevesinde kullanarak halk üzerinde istedikleri hâkimiyeti kurmak için suyun ifade edilen sembolik anlatımlarını etkin kullandıklarını iddia etmektedir. Suyun arınma ile günah ve tövbe arasındaki ilişkisinden deliler gibi diğer avam sınıf mensupları günahın kaynağı olarak görüldüğünü de suyun götüren ve temizleyen sembolik anlatımdan ciddi bir sosyolojik durum olduğu açıkça görülmektedir. Bu inanç sistemine göre toplumların günahlardan uzaklaşması gerekliliği böyle bir uzaklaştırma üzerinde mükâfata bağlandığı anlaşılmaktadır. Foucault (2006) bu söylemlerin asıl nedenini ise insanların Tanrının günahlarının bedeli olarak kötürüm, deli, çirkin vb. bedenleri gazap olarak her daim gösteriyorken doğrudan veya dolaylı olarak insanların tanrıya bedel ödediklerini şeklinde bir çıkarım ortaya atar açıklar. Bu çıkarıma göre, Tanrının gazabından nasıl kurtulabileceklerini de bu yolla gösterdikleri de anlaşılmış olur. Foucault, bu inanç sistemin iç gerçeğini “Deliler Gemisi” çalışması üzerinden suyla ilişki kurarak bu şekilde anlatır (Görsel 3).

Görsel 5. William Turner, “Köle Gemisi”, 91x123 cm, Tuval üzerine yağlıboya 1840,
Erişim: 16.01.2025 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Slave_Ship

Belçikalı ressam Rene Magritte de suyu çalışmalarında tıpkı Bosch’un anlattığına benzer bir biçimde trajik semboller olarak kullanmıştır. Sanatçı çalışmalarında suyu, 13 yaşındayken Sambre Nehri’nde annesinin suda boğularak can verdiği anı hatırlatan nesneler ile ilişkilendirerek ele almıştır. Alina Cohen sanatçının resimlerinde sıklıkla yer bulan yüzleri örten kumaş imgesinin annesi Regina’nın boğuldu sırada yüzüne dolanarak örten geceliğinin kumaşından

geldiğini aktarır. Yine resimlerinde sürekli ele aldığı melon şapkanın da annesinin şapkacı olması ile yakından ilişkilidir. O dönemin en dikkat çeken konularından olan suyun altındaki kadınlar ve Ophelia teması da bu imgeyi tekrarlar (Cohen, 2018). Fransız ressam Gericault'nun "Medusanın Salı" çalışması da (Görsel 4) Magritte gibi suyun hayat veren niteliğinden çok heybeti ile yok eden yanına odaklandığı görülür. Yaşanan bir felaket anının anlatıldığı eserinde çaresizliği anlatan bir hikâyeye ifade etmiştir. Aynı zamanda İngiliz ressam William Turner'ın ise (Görsel 5) denizi ve dolayısıyla suyu akışkanlığını morfolojik bir içerikle fırtına resimlerini ve suyun bu içerikteki rolünü ele alır.

4. Kültürel Bir Unsur Olarak Su; Sanat, Din ve Mitoloji

Su ve sanat ilişkisinin görünür olup yakınlığı pek çok alandan biri de kronolojik bir kapsam etrafından düşünüldüğünde dini ve mitolojik öykülerin temsil alanlarıdır. Suyun kültürel fenomen olarak dönüştüğü ve görünür olduğu formlar karşılığını en çok mitolojik ve dini öyküler ile kurar. Su ile din ilişkisi yaşam veren, bereketin, aydınlanmanın ve sakinliğin bir karşılığı olarak sembolik bir kapsamda vardır. Dinde su arınmanın, temizlenmenin, ibadetin bir gereği ve gereci olarak kullanılır. Birçok dinde temizlik ve ibadete başlamanın suyla başladığı bilinir. Antik mitolojik efsanelerde ise sel ve tufanlardan kurtulan mitolojik dini figürler yaşamın ikinci başlangıcına, yeniden doğuşuna öykünen kahraman temalarını işler. Sanatta da bu yapı konu olarak biçimsel karşılığını bulmuştur.

Antik medeniyetlerin sözle aktarılan tarihlerinde dahi suyun dini bir sembol olarak var olması ile varlığını pekiştirir. İlkel insan topluluklarının kabileler halinde yaşamaya başladığı günden bugüne suyu kullanma becerilerine göre medeniyet haline dönüştüğü gözlemlenir. Bu iddia toplulukların dini inanışları ve kültürel gelenekleriyle pekiştirir. Aynı zamanda topluluğu modern topluluk düzeyine getirmiştir. Bu açıdan dinin suyla ilişkili olduğu iddiası ortaktır. Örneğin Sümerlerin yaratılış efsanelerinde tatlı ve tuzlu suyun karşılaşması ile yaşam başladığına inanılmıştır. Sümer-Babil yaratılış destanında su "Enuma Eliş" tatlı ve tuzlu suyu temsil eden Apsu ve Tiamat birbirine karışarak yaşam meydana gelmiştir. Hint Vedik gelenekte ise su ya da "Apah" evrenin kurucusu kabul edilmiştir. Grek Mitolojisinde ise başlangıcın "Oceanos" yani bütün tanrıların tanrısı ve Uranüs ve Gaia'nın oğlu olarak betimlenir. Gökyüzü Mısır mitolojisinde okyanus olarak betimlenmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te ise "tanrının ruhu suların üzerinde hareket ediyordu" biçiminde aktarılmıştır. Tanrı suları ayırmak için kubbeyi yarattı ve yarattığı kubbeye gök kubbe dediği görülür. Kuran-ı Kerim'de ise suyun yaşamın başlangıcındaki rolüne yönelik ayetler bulunmaktadır. Enbiya suresinde "Biz her şeyi sudan yarattık" ifadesi ile anlatılmaktadır (Fidan, 2021, s. 8-9). Yahudilik içinde ise Eski Ahit içinde suyun varlığın başlangıcındaki rolünü çağrıştıran pek çok önemli sembolik ifade yer almaktadır. Hayatın sudan fışkırdığı ifade edilerek yaratılış açısından suyun önemi vurgulanmıştır.

İnsan yaratılışının öyküsünde olduğu üzere yine su ile çamurun şekillendirilerek insana ruh verildiği belirtilir. Suyun varlığı bazı farklı yaratılış inançlarının içinde tanrılardan da önceye dayandırılmaktadır. Su, yaşam ve ölüm olaylarının tekrar dirilme inanışının tasvirinde önemli bir unsur olarak görülür. Özellikle bazı dinlerde su ölümden sonraki yeniden doğuşun ifadesinde anlam kazanan önemli bir sembol olarak değerli görülmüştür. Nitekim İsa Mesih ve Vaftiz törenlerinde su bir arındırma ve dine girişin önemli bir sembolüdür. Vahye dayalı dinlerin ve hatta Sümer metinlerinde dahi geçen Nuh Tufanı suyun yalnızca bir temizlik ve bedensel ihtiyaçla olan bağına değil aynı zamanda deviniminin kudreti ile yıkıcı bir unsuru olarak görülmektedir. Antik Yunan tanrılarından Poseidon denizlerin, nehirlerin, fırtınaların, sellerin ve depremin tanrısıdır (Cartwright, 2019). Antik Yunan Mitolojisinde önemli bir yere sahip olan "Odyssea Destanı" da kahramanlarının denizdeki maceralarını aktaran bir sözlü destandır. Tüm bu verilen örneklerin ve önermelerin içeriğinde yer bulan suyun sadece temel ihtiyaç gereği olmasının yanı sıra taşıdığı anlam ile de bütünlüğünü tamamlayacak biçimde devinim ve akışkanlık özellikleri ile bu anlatılarda yer bulduğunu söylemek doğru olacaktır.

Su morfolojik bir gerçeklik olarak bedensel ihtiyaçların gerekleri etrafında değil akışkan, dönüşen ve dönüştüren bir temsilin sembolü olarak anlamlı hale gelmiştir. Suyun bu biçimsel ve devinim özellikleri sanatta da karşılığını akışkanlığı ve ürettiği değerlerin anlamları ve sembolleri etrafında var etmiştir.

5. Suyun Estetik Sunumu ve Morfolojik Bir Döngüde Su

Su insan varlığındaki yaşamsal zorunluluğu nedeniyle önemli bir değer ve güç aracı olarak görülmüştür. Özellikle sanat ve su birlikteliği düşünüldüğünde ilk çağlardan günümüze sanat ve su birlikteliğinin ayrıcalık ihtiva eden bir yanı vardır.

Morfoloji terimi ise daha çok canlıların yapısal özelliklerinin incelenmesi üzerinden ilerleyen bir kavram olarak kullanılmaktadır (https://sozluk.gov.tr/). Fransızca kökenli “morfoloji” terimini bu çalışmada merkeze alınmasının asıl nedeni ise değişken ve akışkan bir form olarak suyun temsil ettiği biçimsel ifadenin yapısal izini sürme gayesi oluşturmaktadır. Suyun biçimsel değişim örnekleri daha çok akışkanlar mekaniği ve pnömatik ile ilişkili bilim alanlarında dikkate alındığı görülür. Mühendislik bilimi dışında tasarımsal bir unsur olarak bakıldığında da sanatsal bir tanımlama olan form ile arasında yakın bir ilişki kurulabileceği düşünülmüştür. Bu tasarım dilinin erek bakımından emareleri arandığında ise yine iktidar ve sanat ilişkisini pekiştiren bir biçimsel dönüşüm gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kamusal alanlarda özellikle su ve heykel birlikteliğinin bir iktidar ve statü göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu birlikteliğin ilk örneklerinde suyun şehre taşınmasında ve dağıtımında önemli bir yere sahip olan havuz ve çeşmelerdir. Çeşmeler ise işlevselliğinin dışında yalnızca dekoratif tasarım beklentisi ve kamusal ihtiyaçların sunduğu nedenlerden ötürü değil estetik bir sunuma dönüşmesi bakımından, özellikle de bir iktidar ve güç sembolü ve sanat birlikteliğinin gerekçesi olarak kullanılmıştır. Sanatın bu tip kullanımlarda üstlendiği rol ise suyun kütleli akışkan doğası ve şekilsizliği ile tamamlayıcı bir tasarım unsuru olarak düşünülmüş olmasıdır. Suyun estetik sunumunda kullanılan ilkel teknolojilerden belirli düzeyde mühendislik gerektiren uygulamalara kadar, su ve sanat ilişkisinde akışkanlığın dokusunu anlamada son derece önem arz etmektedir.

İlkel örnekleri dikkate alındığında suyun nakli ve kamuya sunumunda öne çıkan çeşme yapıları kamusal arzın karşılanmasında bir işlevsellikle gereği olarak yapıldıkları gözlenir. Çeşmeler şehir ve kasaba yerleşimlerin su kaynağı ve depolanan alana yakın bir yüzeyden akıtılması ilkel su morfolojisinin akışkanlığının sunumuna yönelik örneklerini oluşturur.

Etimolojik bir yöntemle konuya yaklaşıldığında dilimizdeki çeşme kelimesi Farsça “Çeşm-Göz” kelimesinden geldiği görülmektedir. Ayrıca 19. Yy öncesi dönemlerde ‘Çeşm’ yerine ‘Ayn’ kelimesinin de kullanıldığı da görülür. “Nitekim bahçe ve bostan kuyuları yer altı sularından beslendiği takdirde bunlara göz” dendiği bilinmektedir (Karakuş, Çeşme, 2006, s. 24). Yine kuyu ile ilişkili olabilecek yapıların çeşme olarak tanımlanmasında bazı örnekler öne çıkarken Mezopotamya’da bulunan yerel örneklerin işlevsellik bağlamında çeşmeler ile benzeşse de yapı olarak çeşme olmayabileceği iddia edilmektedir. Fakat özellikle Antik Mezopotamya Lagaş kentinin Tello buluntuları arasında su kanallarının döküldüğü yerde çeşme yapılarının varlığına ilişkin tespitler yapılmıştır. Comel Nehri geçidinde keşfedilen Asur çeşmesi aslan tasvirli havuzlardan oluşmaktadır (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2013). Antik Yunan kalıntıları arasında M.Ö. vii. yüzyıla tarihlenen düz damlı yapıların varlığına rastlanmış ve Krinthos’ta (Görsel 6) çeşme benzeri yapıların kalıntılarına rastlanmıştır (Karakuş, Çeşme, 2006, s. 25).

Görsel 6. Pirene Çeşmesi, Yunanistan,

Erişim: 16.01.2025 [https://en.wikipedia.org/wiki/Pirene_\(fountain\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Pirene_(fountain))

Esas itibariyle çeşme benzeri yapılara Roma mimarisinde daha sık rastlanmaktadır. Antik mitolojide su tanrıçaları olan “Nympha”lara adanan tapınak benzeri yapıların önceleri kayaların oyulmasıyla sonrasında ise tek katlı sütunlu yapılar olarak tasarlandığı gözlenir. Zamanla heykel ve zengin süsler ile dönüştürülen bu yapılara Nymphaeum adı verilmiştir. Roma zamanında ise çeşitli amaçlarla yapılan kamusal mekânlarda sıklıkla Nymphaionlara rastlanılır. Agora, tiyatro ve hamamların belirgin caddelerin ve su yollarının önemli uğrak noktalarına bu yapılar vakfedilmiştir. Efes’te Kuretlar Caddesi üzerinde Traianus Çeşmesi, Miletos II. Yüzyıla ait yapı ve Hieropolis’te yer alan Apollon kutsal yapısı içinde benzer örnekleri Anadolu coğrafyasında Nymphaionlara örnektir (Arkeolojikhaber, 2018). Roma toplumunda özellikle zenginliğin ve gücün bir göstergesi olarak çeşmeleri kaldıkları konutlarda kullanmışlardır. Birçok yerleşik konut mimarisinde özellikle Efes ve Pompei gibi zengin şehirlerin villa yapılarında havuz ve çeşmeler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

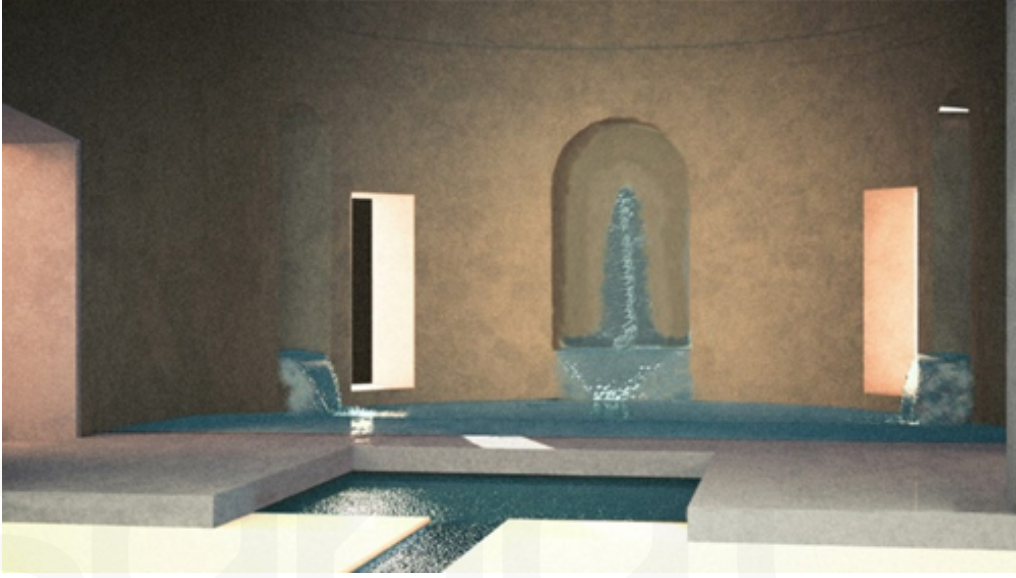
İmparator Hadrianus’un Tivoli’de dinlenme amaçlı yaptırdığı ve Pompei Antik kentinin iki katı büyüklüğündeki villasında da (Görsel 7) benzer akışkan ve otomatların kullanıldığı bilinmektedir. Bu otomatlar estetik ve iktidar ilişkisinin su üzerinden kurgulandığı bir yapı çerçevesinde ele alınabilir. Antik Yunan’ın sanat ve mimarisine hayranlığı ile tanınan Roma hükümdarı Hadrianus özellikle günümüz Anadolu’su ve Antik Yunan coğrafyasında karşılaştığı eserlerin kopyalarını bu konutunda yeniden inşa ettirmiştir (Arkeo Türkiye, 2017). İdeal şehir yaratma hevesiyle yapılan villa, zenginlik ve azametın birer şatafatlı gösterisini yansıtır.

Görsel 7. Hadrianus’un Tivoli Yakınlarındaki Villasındaki Havuzu

Erişim: 01.16.2025 <https://antigonejournal.com/2024/06/hadrians-villa-and-its-treasures/>

İmparatorun yaptırmış olduğu villanın en önemli ve özel alanları Nil nehrinin benzerini andıran su yolu, havuzlar çeşmeler ve en ilginç olanlarından olan kahvaltı salonu ile tipik bir Roma Nymphaionu şeklinde dizayn edilmiştir (Görsel 8). Bu salon ziyaretçilerinin yemek yerken suyun üzerindeymiş izlenimi veren bir ahşap köprülü düzenekle inşa edilmişti (Wallace, 2021).

Görsel 8. İmparator Hadrian'ın Saray Kahvaltı Odası,
Erişim: 01.16.2025 <https://www.atlasobscura.com/articles/villa-adriana-breakfast>

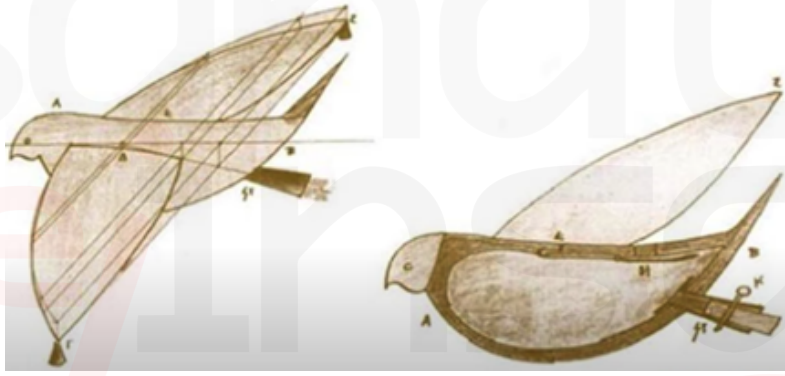
Özellikle merkezinde fiske sistemleri ile çalışan bir havuzun olduğu bu yapıda ziyaretçilerin koltuklarına oturduklarında harekete geçen otomatların olduğu ve ziyaretçilere yüzen tabaklarla ikramların yapıldığı genç gezgin Gaius Plinius Secundus'un notlarında yer almaktadır (Wikipedia, 2024). Ayrıca klasik bir Roma evi şeklinde tasarlanan konutu da daire planlı olarak kurgulanmış ve çevresine de bir havuz sistemi inşa edilmiştir. Bu yapının adı ise “Deniz Tiyatrosu”dur (Görsel 9). Ortasında sütunların olduğu bu şatafatlı yapı adeta bir ada gibi sularla çevrelenmiştir. Burada misafir edilen konuklar banyo yapmak istediklerinde su seviyesine inmeleri gerekmektedir.

Görsel 9. Deniz Tiyatrosu İmparator Hadrianus tarafından kullanılan konut olarak inşa edilen yapı.
Erişim: 01.16.2025 <https://124.im/cGpdLn>

Bu yapı, etrafında hendek sistemi ile çevrelenmiş yuvarlak bir ada üzerine inşa edilmiş 35 odadan oluşan klasik bir Roma evine benzemektedir. Bir İmparator konutu olarak değerlendirilen ev, yatak ve yemek odasını barındıran bir yapı planına sahiptir.

Suyun morfolojik bir kapsam olarak sanat ve bilimde kullanımı farklı dönemlerde var olmaya devam etmiştir. Özellikle teknolojik bir yenilik olmanın yanında su ile çalışan ve tasarlanan icatlar hayatı kolaylaştırmanın yanında tıpkı sanatta olduğu gibi bir estetik gösterinin parçası olarak sunum unsuruna dönüşmüştür. Antik Yunan bilgini Arkhytas'ın (Görsel 10) buhar gücü ile uçmayı başaran bir güvercini de bu duruma örnek olarak verilebilir. Bugün roket biliminin babası sayılabilecek bu buluş estetik bir niyetle ile tasarlandığı bilinmektedir. Bu tasarım buhar itkisi ile yaklaşık birkaç yüz metre uzağa gidebilen ama güvercin biçiminde yapılmış estetik bir gösterinin aracı olarak kullanılmıştır. Bu icat günümüzdeki robotların ilk atası sayılmaktadır (Akman, Akt; Çırak & Yörük, 2015, s. 180).

Görsel 10. Archytas tarafından yapılmış buhar gücü ile çalışan ahşaptan güvercin. Erişim: 16.01.2025
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE>

Mühendislik okullarının atası olarak anılan ilk okul İskenderiye Mekanik Okulu'dur. Bu okulun kurulmasında öne çıkan isim olan Ktesibios ve ondan sonra gelen isimler İskenderiye'nin bilim alanında öncül olarak anılmasında pay sahibi olmuşlardır. Okulda öne çıkan üç isim; Ktesibios, Heron ve Philon okulun kurucuları olmuştur. Yine Bizanslı Philon su otomatları üzerinde çalışarak çeşitli sistemler geliştirmiştir. Philon, kentlerin savunulmasında çalışmak üzere tasarlanmış mancınık sistemleri tasarlayan bir askeri mühendistir (Topdemir, Philon, 2011, s. 90). Antik bilgin elindeki kadehe şarap konduğunda su ve şarabı karıştırarak içime hazır hale getiren bir hizmetkâr otomatı tasarlamıştır (Görsel 11). Bu düzeneğin temelinde suyun hidromekanik özellikleri vardır.

Görsel 11. Philon tarafından yapılmış otomat. Erişim: 16.01.2025 <https://shorturl.at/4BfU0>

Antik dünyanın gerekleri düşünüldüğünde İskenderiyeli Heron (MS. 10-70) çalışmalarını anlatan üç ciltlik eseri ile günümüze ulaşmıştır. Çalışmalarında özellikle buhar makinelerinin atası olarak kabul edilebilecek bir düzeneği anlatan Heron, buharla hızı değişkenlik gösteren bazı otomatlar üretmiştir (Külcü, 2016, s. 34). Heron sihirli bir sürahi tasarlamış, kendi kendine su akıtan çeşmeler (Görsel 12) tasarlamış ve kendi kendine açılan kapı sistemleri üzerine tasarımlar geliştirmiştir. Aeropil adı verilen icadı ise buhar türbinlerinin atası kabul edilmiştir. 1700’lerde ortaya çıkan buhar makinelerinin ilkel prototipi sayılabilecek icadını Heron gösteri amaçla kullanılmıştır. Metal kürenin altında yakılan ateş suyu buharlaştırıp bir zaman sonra oluşan basınç kürenin dışındaki borulardan çıkarken ortaya çıkan basınçla hareket sağlanmış oluyor ve küre hızla dönüyordu (Topdemir, 2011, s. 91).

Görsel 12. Yunanlı Heron tarafından tasarlanan çeşme modeli. Erişim: 16.25.2025 <https://tls.tc/JJS2t>

Su ve bilim arasındaki ilerlemenin İslam coğrafyasındaki karşılığı Antik Yunan bilginlerinin devamı biçiminde olmuştur. Bu bilginler arasında Musa Oğulları Abbasi Halifesi Me'mûn zamanında sarayda görevlendirilerek önemli keşiflere imza atmışlardır. Babaları astronomi bilgini Musa İbn Şakir olan bu üç kardeşin isimleri, Muhammed, Ahmed ve Hasan'dır (Gökdoğan, 2020, s. 152). Halife Me'mûn hizmetinde Ahmet bin Musa tarafından yazılan Kitâbü'l-Ĥiyâl (Hileler Kitabı) adlı kitapta mühendislik ve matematik üzerine önemli buluşlar yer almıştır. Kitapta Pnömatik aletlerin yapımına dair bilgiler, ölçülü kaplar, sifon mekanizmaları üzerine tasarımlar aktarılmıştır. Kitabü'l- Ĥiyâl'in içinde yaklaşık 100 kadar mühendislik harikası tasarım bulunmaktadır (Demirpolat, 2004, s. 74). Benu Musa kardeşlerden sonra da Artuklu sarayında önemli keşiflere imza atmış bir diğer önemli isim ise El Cezeri'dir. Asıl adı İsmâil bin er-Rezzâz el-Cezerî olan ve zamanının ötesinde elli icadı ile ses getirmiştir. Bu icatları arasında içinde altısı su saati dördü mumlu saatler, altısı sihirli su kapları, yedisi içki ikram eden otomatlar, abdest alma otomatları, kan alma makineleri, fiskiyeler, su çarkları ve pompalardan oluşturmaktadır (Topdemir, 2019, s. 130). El Cezeri'nin geliştirdiği krank mili benzeri buluşu ile suyun hareketini dikey yönlendiren su otomatları tasarlamıştır (Görsel 13).

Görsel 13 El Cezeri tarafından tasarlanan Piston sistemi ile suyun naklini sağlayan düzenek.
Erişim:16.01.2025 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE>

Görsel 14. El Cezeri tarafından tasarlanan Piston sistemi ile suyun naklini sağlayan düzenek Görsel 14. El Ceziri Abdest Aldıran Çocuk Otomatı
Erişim: 16.01.2025 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE>

Bunlardan en ilginç olanlarından bir tanesi ise abdest alma makinesidir. Philon'un buluşuna benzer özellikleri ile dikkat çeken otomat, suyun dolup boşalarak oluşan basıncın etkisi ile çalışmaktadır. Zamanla otomat uygulamalarında buhar gücünün de kullanıldığı görülür. Tıpkı Archytas'ın güvercininde olduğu gibi Kanadalı mucit George Moore tarafından yapılan "Buhar Adam" isimli icat (Görsel 15) (1891-1893) buhar gücüyle yürümekte ve döngüsel bir hareket üretmektedir (Wikipedia, 2025). Bu çalışma, görünüşü ile Leonardo Da Vinci tarafından tasarlanan mekanik şövalyeye benzemesi ise ilgi çekicidir (Görsel 16).

Görsel 15. George Moore "Steam Man-Buhar Adam", kendi kendine buhar gücü ile yürüyen insansı Robot.

Görsel 16. Leonardo Da Vinci tarafından tasarlanan mekanik şövalye

Bu kapsamda ele alınan örneklerde suyun mekanik hareket üretme ve otonom sistemlerin içeriğinde kullanımı, bilimin ilerleyişinde akışkan ve dönüşen bir mekanik yapı özelinde yeniliğin gerekleri ile düşünülmüştür. Ayrıca tasarlanan mekanik gereçlerin form yapılarının estetik niyetler ile gerçekleştirilmesi ise bilim ve sanat birlikteliğinde iktidar yaratma iddialarını desteklemektedir.

6. Kamusal Sunumun Estetik Örnekleri; Çeşme ve Meydan İlişkisi

Kamusal alan ve akışkanlığın bir sunumu olarak çeşmenin temsiline ilişkin iktidar beklentilerini önemseyen bir pencereden bakılırsa, çeşmeler ve kamusal alanda yapılan her dokunuş iktidarın kendini onadığı bir kapsama dönüşür. Öncelikle iktidarlar, hep güç ve azametlerini, kudret ve kemallerini bir yönüyle halka telkin etmek zorunluluğu hissetmişlerdir. Çoğu zaman kamusal alanlarda bu düşünceye yönelik kendilerini onayan yapıları ısrarla imar etmişlerdir. Çeşmeler, bu anlamda inşa edenleri gösteren ve halka gücüne ikna etmek için kullanılan bir yapı örneğidir. Su ve hayat ilişkisinde çeşmeler, meydanlara dikilen anıt heykellerin gösterişli fakat sessiz duruşunun ciddiyetinin aksine yapanın merhametinin bir işareti gibidir. Halkın çeşmedeki suyu kullanmayla hem ihtiyacını gidermesi hem de banisinin uhrevi şahsiyetine yönelik niyaz ve dileklerin istemi ile yaptırılırlar. Halka kudretin gösterimine yönelik dikilen her gösterişli yapı gibi tanrısına kulluğunu gösterme niyetindeki krala veya zengine statüsünü onama fırsatı vermesinin yanı sıra “Siparişi veren krala, sipariş ettiği yapıların baş kullanıcısı gibi davranır; azametine yakışan ölçülerde olmalarını, onlarda kudretinin somut suretlerini görmek ister. Aslında, her şey ona kendi amblemini, kendi şiarlarını, kendi soyunun alamet ve armalarını, itaat edilen iradesinin suretini yansıtır” (Starobinski, 2012, s. 24). Çeşmelerin bazen olabildiğince süslü bir cennet ütopyasını vadetmesi isteğiyle, bazen de duru bir sadeliğin içtenliğiyle yaptırılır. Çünkü kamusal alanda yapılan hiçbir kütleli yapı tasarlayanın beklentileri dışında okunması mümkün değildir. Bu anlamda su ve iktidar yaratma beklentisini çeşmelerin vakfedilmesi üzerinden değerlendirildiğinde iktidarlar tarafından bir tabiiyet beklentisi ile imar edildiği açığa çıkar.

Bu kurmaca ilişki, hükümdarın kendi temsiliyetleriyle olan tek taraflı diyalogdan doğduğu ve aynı zamanda muhaliflere karşı da bir meydan okuma olarak yorumlanabilir. Suyu içen kişinin sadece susuzluğunu gidermiş olmamakta ve çeşmeler, süsü, şaşası, anıtsallığı ve konumu ile büyümlü bir biat kültürü yarattığı da iddia edilebilir. Çünkü çoğu zaman yapıldığı dönem ve teknik bakımında çeşmeler lüks olarak görüldüğünden, “Lüks, bir şekilde sahip olunan fazlalığın dekoratif ilanidir; bu ilanın tek hedefi de gizlisi saklısı olmaksızın tüketmektir” sözü ile öne çıkar (Starobinski, 2012, s. 24). İktidarın da bu gayeyi çok arzularak kullanmak istemesi suyu içenin veya o görüntüyü görenin o biattan geride kalması mümkün değildir.

Öyle ki, kendi şahsi veya temsili varlığının damgasını taşıyacak olan bu mühür –çeşme vb- uhrevi etki yarattığından iktidarın sunduğu suyla da ilahi bir varlık gibi algılanır. Tıpkı, seyredenin gözlerinde hayranlıkla itaat etme arzusunu besleme teşebbüsünü açığa çıkardığı gibi. Nitekim görsel zevkin suyla sese dönüşümü artık ruha çok şey kattığı yetmemiş, işin içine düzen içinde gösteriş de girmiştir. Bu durum öylesine şatafatlı olmalıdır ki tasavvur edilmeyecek düzeyde yani uhrevi olana ait kılınmış olsun. Gösterinin çeşmeler üzerinde uzun süren seyrinin doyumsuzluğunu üreteni: zaman bakımından uzun süren her şey hazdan kopar ve yorucu olur, suyun şehvetli akışı ve sesi bu lüks işleyişe dâhil edilmiş olmasıdır. Starobinski bu bağlamda çeşme ve meydan ilişkisini şöyle aktarır:

Dar sokaklı şehirde, meydan önce şaşaalı bir mekân israfı gibi görünür: Başka her yerde gıdım gıdım ölçülen şey burada avuç avuç saçılır, sakinlerine çoğuna kaşıkla verilen burada kepçeyle dağıtılır. Suyun az olduğu ve kapıya kadar çıkaran sakalar tarafından parayla, bazen de epey pahalıya satıldığı yerlerde, anıtsal çeşmelerin bolluğu da benzer bir durum oluşturur. Mekân bir lükstür. Bu yüzden de meydanlar hep birilerine adanır: hükümdarlara, azizlere, zaferlere, dost milletlere (2012, s. 47).

Kamuya vakfedilen su kaynakları, suyun kullanımına yönelik kamusal ihtiyacın bir gereği olarak halka ulaştırma ve bu yolla hayır elde etme isteğinin bir beklentisi içinde düşünülmüştür. Kamusallığın uygulama alanları açısından

bakıldığında; çeşmeler dini ibadet yapıları çevresindeki bir vakıf düşüncesinin somut örnekleri olarak banisinin sosyal statüsünü perçinleyen yapılar rolünde düşünülmüştür. Ölüm ve sonrasındaki sonsuz yaşamın süreceği inancı üzerinden yaptırılan bu yapılara yönelik genel görüş; geride kalanların rahmetle hatırlayacağı eserler olarak işlevsel bir beklenti üretmiştir. Çeşme yapılarının bu yolla hayırseverlerin oluşturduğu bir cemaatin parçası olmayı sağladıkları da görülmektedir (Demirağ, Erten, Şen, 2006, s. 116). İslam'ın da getirdiği tasvirlerin yasaklanmasına yönelik kurallar gereği Roma'daki halinden farklı olarak heykelle değil stilize bitki ve yazı sanatı ile sunulmuştur. Bu dini sunumun gereği olarak ait olmayı ve ona tabi kılmayı sağlayan bir nişan işlevi örmüştür. Saray mimarisi içinde ele alınan havuzlar ve de özellikle gusül havuzları suyun gündelik kullanımına yönelik önemli bir örnek olarak görülür. İslam mimarisi içinde ele alınabilecek çeşme ve havuz yapıları birçok konut ve kamusal yapı içinde kullanılmıştır. İslam sanatı ve mimarisi ile özdeşleşebilecek yapılar arasında önem arz eden Endülüs sanatı içinde Granada'da inşa edilen saray içindeki çeşme ve havuz bunun en önemli örnekleri arasındadır. Elhamra Sarayı "Kızıl Saray" içinde yer alan aslan motiflerinin kullanıldığı çeşme yapısı ile göz kamaştırıcı bir Endülüs ve İslam sanatı örneğidir. V. Muhammed tarafından 1354-1359 yılları arasında yaptırılan çeşme aslan figürlerinin kullanımı (Görsel 17) ile ilk olma özelliğini taşımaktadır (Gümüş, 2023, s. 78-79).

Görsel 17. Elhamra Sarayı Aslanlı Çeşme

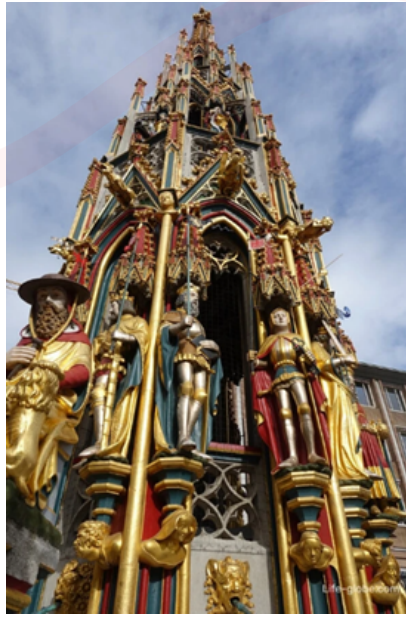
Erişim:16.01.2025 <https://tls.tc/jSkUD>

Farklı coğrafyalardaki uygulama örnekleri üzerinden düşünüldüğünde, Türk Sanatı içinde çeşme ve havuz yapımı kamusal ihtiyacın karşılanması yanında suyun kullanımı ve halka ulaştırılması bakımından da son derece önemlidir. İslam öncesi dönemde su ve yaşam arasındaki bağ nedeniyle suyun kutsiyeti üzerinden değer atfedilirken zamanla yapısal düzenlemenin bir gereği, süs ve ihtiyaçlar etrafında fiskiyeler kullanılmıştır. Sanatsal uygulama örnekleri düşünüldüğünde plastik olarak üç boyutlu sanat örneklerin nadide uygulama alanları olarak süsleme unsurlarının dönüşümü estetik niyetler içinde bu yapılar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Görsel 18. Lale Devri'nin sembolik yapılarından olan III. Ahmet Çeşmesi
Erişim:16.01.2025 <https://tls.tc/Esj2I>

Bunun en önemli ve güzide örneklerinden bir tanesi de Osmanlı'nın Batılaşma hareketleri merkezinde gelişen Lale Devri içinde yaptırılan III. Ahmet Meydan Çeşmesi'dir (Görsel 18). Bu çeşme hem yapımı, görüntüsü ve çağrıştırdığı dönem düşünüldüğünde ilgi çekicidir. Pasarofça Anlaşması ile Osmanlı'da çöküş döneminin başlaması ve Osmanlı içinde bilim ve sanata yönelmeye dönük atılımın sanatla bütünleştiği bir dönem olarak son derece önemlidir. Padişah III. Ahmet'in isyanlar ile gelen iktidarı neticesinde sanata yatkın bir ruha sahip olması ile bu devrin doğduğu kayda geçmiştir. Bu devrin ürünü olarak Batı'daki uygulamalara yakınlığı ile ortaya çıkan bu eser rivayetlere göre bizzat padişah tarafından tasarlanmıştır (Karakuş, ve Diğerleri 2006, s. 241).

Görsel 19. Schöner Brunnen Çeşmesi Çizimi ve Çeşmenin bugünkü durumu.
Erişim:16.01.2025 <https://life-globe.com/en/schoner-brunnen-nuremberg/>

17 ve 18. Yy. da ise çeşme yapıları saray yapılarının gösterişini taçlandıran yapılar olmuşlardır. Özellikle Fransa Versay Sarayı'nda tasarlanan otomat fikri suyu havai fişekler ile püskürten sistemler ile gösteri ve şatafatlı sunumlar haline getirir.

Görsel 20. Gian Lorenzo Bernini tarafından tasarlanan ve "Dört Nehir Çeşmesi"

Görsel 21. Giacomo Della Porto yapılan ve Gian Lorenzo Bernini tarafından eklemeler yapılan "Moro Çeşmesi" ya

Su ile çalışan otomatlarla şaka yapan su düzenekleri morfolojik bir sunum olarak hayatla buluşur. Sanayi devrimi sonrasında gelişen teknik ilerleme neticesinde pompa sistemleri ile hidrolik düzeneklerin çalıştığı sistemler geliştirilmiştir. Kamusal meydanlarda boy gösteren bu çeşme yapıları kamusal alandaki önemli örnekleri arasında yer bulmuştur.

7. Modern Dünyanın Sanatında Suyu Kullanımı

1850 sonrasında gelişen teknoloji ve artan sanayi üretimleri ile birlikte sanat ve eleştirel alan sanat uygulamalarına odaklanan fikirler sunumun yapıldığı alanın aurası dışında ürettiği yaratıcı fikir ve yarattığı biçimsellik ile mekân ile bütünleşen işlerin öne çıkması ile sonuçlanmıştır. Kamusal alanlarda daha fazla yer almak isteyen ve sanatı daha multi disiplinler düşünen sanatçılar modern sanatın da kendilerine sunduğu kabul sınırlarının genişlemesi ile geleneksel akışkanlık sunumunu daha kapsayıcı alanları içeren bir bakışla ele almışlardır. Özellikle en sıra dışı isimlendirme kuşkusuz bir pisuarı sanatsal bir hazır yapım nesne olarak sunan Marcel Duchamp'tan gelmiştir. Duchamp ikonik çalışmasında seçici bir değerlendirme unsuru olmayacağı beklentisi ile sergiye "R. Mutt" adına katılmış ve reddedilmiştir (Man, 2017).

Görsel 22. Marcel Duchamp, Çeşme, Porselen, 1917, Erişim:16.01.2025 <https://124.im/lBzkex>

Aslında bir çeşmeden esinlenerek üretilen çalışma daha çok bir dil oyununu amaçlasa da yarattığı devrim ile halen daha çokça üzerine düşünülen bir çalışmadır. Sanatçının kendi yerine kullandığı “R. Mutt” takma adı Almanca yoksulluk anlamına gelen “Armut” kelimesini çağrıştırmaktadır. Bedenden sıvının püskürtmesi Elsa von Freytag-Loringhoven tarafından yapıldığına yönelik iddiaları da beraberinde üretmiştir. Sanatçının bedensel sıvıların kutsanmasına yönelik çalışmalarının olması bu iddiayı güçlendirmiş hatta aynı tarihlerde sanatçı tarafından yapılan “God” isimli çalışması ise yine tesisat borularından yapılan bir çalışmadır (Görsel 24). Duchamp “Çeşme”yi (Görsel 23) yatırmakla aslında onu bir sıvı kabına dönüştürmüştür. Su kabına sıvının varlığı ile sıvı ile değişkenlik arz eden bir morfoloji yaratmaktadır. Özellikle bazı havuz heykellerinde sıklıkla rastlanan bu alaycı tutum erkek çocuk bedeni ve cinsel organı üzerinden aktarılan bir geleneğe göndermedir.

Görsel 23. Hieronymus Duquesnoy, “Manneken Pis”, Bronz Heykel ve Çeşme, 1619
Erişim: 16.01.2025 <https://tripomatic.com/tr/poi/manneken-pis-poi:2195>

Görsel 24. Denis-Adrien Debouvrie, “Jeanneke Pis”, Bronz Heykel ve Lavabo, 1985

Sıvının bedenden püskürtülmesi ve bunun bir çeşme olarak tasarlanması orta çağda sıklıkla rastlanan bir mitolojidir. Belçika’nın ünlü “Manneken Pis” isimli çeşmesi ise havuzda küçük bir çocuğun çişini yaptığı bir konuyu tasvir eder. 1619 yılında Hieronymus Duquesnoy adlı bir sanatçı tarafından tasarlanan bronz heykel 61 santimetrelilik ölçüleri ile şehrin sembolü olmuştur (Visit Brussel Web Sitesi, 2024). Rivayete göre bu heykelin konusunu Brüksel şehrini kuşatan düşmanların geride bıraktıkları bombaları ateşlemek üzere yakılan fitilin ateşini bir çocuğun idrarı ile söndürmesinden almıştır. Cinsiyetçi bir bakış çağrıştırdığı için şehre 1987 yılında kız çocuğun oturarak idrarını yaptığı heykel de yapılmıştır. “Jeanneke Pis” isimli heykel ise su içilen bir çeşme ve lavabo olarak tasarlanmıştır.

8. Yöntem

Bu araştırma, nitel (kalitatif) bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş ve sanatsal imgelerin kavramsal, görsel ve mekânsal çözümlemesine odaklanmıştır. Çalışmada, betimsel analiz yöntemi ile birlikte eleştirel yorumlama teknikleri kullanılmış; sanat eserlerinin sunduğu anlam katmanları tarihsel, estetik ve sosyopolitik bağlamlarda okunmuştur. Nitel veriler, Marcel Duchamp’ın “Çeşme” adlı yerleştirmesi ile birlikte, tarihsel ve güncel kamusal sanat örnekleri üzerinden

görsel analiz yoluyla toplanmıştır. Görsel verilerin analizinde, sanat kuramları, özellikle de postmodern sanat eleştirisi, iktidar estetiği, kamusal alan kuramı ve göstergebilimsel yaklaşımlar temel alınmıştır. Ayrıca, sanat tarihinden türetilmiş biçimsel analiz yöntemleri aracılığıyla suyun bir anlatı aracı olarak yapılandığı biçimsel kodlar çözümlenmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi; Michel Foucault'nun ve Jean Starobinski'nin iktidar ve mekân ilişkisine dair görüşleri, postmodern sanat nesnesi üzerine değerlendirmeleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, tematik bütünlük sağlanarak içerik analizi yöntemiyle yorumlanmıştır. Bu yöntemsel yaklaşım sayesinde, suyun sanatsal temsil biçimleri aracılığıyla nasıl kavramsal, eleştirel ve politik anlamlar yüklendiği disiplinlerarası bir bakışla ortaya konulmuştur.

9. Sonuç

Marcel Duchamp'ın "Çeşme" isimli hazır yapım nesnesine odaklanıldığında suyun kamusal alandaki kullanımına ilişkin çeşme fikrinin tarihsel bir içerik üreterek izlenebileceği ve özellikle sanat ve bilimin morfolojik bir perspektiften ele alındığında, yarattığı dönüşümün kaydına dair ikna edici kanıtlara ulaşılmıştır. Sanat ve bilimin ilerleyişinde morfolojik bir bağlamın kapsam sınırları, su ile değişen ve dönüşen bir çıkar unsurdur. Suyun iktidar niyetleri etrafında kullanımı ve etkileri azımsanamayacak derece zorunlu bir ilişkiyi bu doğrultuda yaratmaktadır. Su, çağlar boyunca gelişmenin ve ilerlemenin önünde bir mecburi eleman olarak hep var olacağı bu kapsamda iddia edilebilir. Suyun kullanımı üzerinde kendi emellerinin etrafında düşünen iktidar yapıları teknik ve estetik unsurları da kullanarak hep kendini onayan içerikleri desteklemiştir. Gerçekleştirilen sunumların görünürde yarattığı faydanın arka planında ise ona sahip olmanın mazeretini de bu yolla kendince üretmektedir. Bütün bu niyetlerin var ettiği desteğin özellikle değişen toplumsal beklentiler etrafında alternatif yollar açtığı da ortadadır. Modernizmin değiştirdiği niyetlere bir eleştirel kapsam bakımından Duchamp'ın "Çeşme"si ile hem bir niyet okuma hem de bir alay unsuru olarak öne çıkar. Yerine kullandığı ve önerdiği gerçeklikleri ile bu eser daha önceki öncülleri gibi kendi mitosunu üretmiştir. Bu mitos dallara ayrılarak halen daha çoğalmaya devam edeceği ortadadır. Günümüz koşullarının yarattığı zorunluluk ve yaşamsal niyetler bizi farklı biçimde düşünmeye zorluyor olsa da özellikle suyun kullanımı üzerindeki hak iddiasının zaruriyet ile paylaşımı fikri temel ihtiyaçlar adına alınması en temel haktır. Bu hakkın yaşam hakkı gibi devredilmesi kamusal olanı kamudan uzak olarak düşünülmesini akılsızlık olarak sunacaktır.

Çiş ve çeşme alegorisi ise birçok açıdan özünde mizah barındıran anlatımın alçaltıcı jesti olduğunu hatırlatır. Duchamp'ın "Çeşme"si sanat ve estetik alanını genişletirken ilkin geleneğe karşı gelmiştir. Geleneğin tüm estetik kaygılarını hiçe sayan, anlamsız, boş ve gereksizliğini ifade eden –eleştiren- aşağılayan bir imgeyle eşleştirmiştir. Aynı zamanda olabildiğine ciddi ve resmi halde olan eleştiri makamına da gayri resmi ve ciddiyetsiz olanı eşleştirerek çiş göndermesi üzerinden pisuar ile itibarsızlaştırmıştır. Dahası çeşmeler iktidarların meydanlarda kendilerini işaret eden gösteri nesnesi olarak sundukları hatırlandığında eleştiri çok daha çarpıcı olmaktadır. Ayrıca sunulan pisuara çeşme isminin vermesi ve bu eylemi sanatçının kendi adı yerine kullandığı sahte isim ile imzalaması ikili bir alegori yaratmaktadır. Almanca fakirlik anlamına gelen "Armut" biçiminde imzalaması ise ciddi bir iktidar eleştirisi yaptığını kanıtlamaktadır. Çeşmelerin anıtsal bir biçimde ve olabildiğine gösterişli fetiş nesneleri olarak sunulması iktidarların uhrevi boyutuna sanatçının alaycı göndermesine neden olmuştur. Duchamp bu yolla iktidarın itibarını çiş indirgenmiş, zenginliğini ve gücünü kendi pisliği ile bedensel suya dönüştürerek murdar kılınmıştır. Sonuç itibarıyla morfolojik bir biçimsel dönüşümün üzerinden varılan nihai yargı, çeşmenin bir pisuar olması ve çiş gibi iğreti sıvıya dönüşümü ile estetik görüntü ironik bir alay ile alt üst edilmiş olmaktadır. Bu durum, iktidarı maddi düzeyde indirgeyen ve onurunu kirleten bir biçime dönüştüğünü düşündürmektedir.

Kaynakça

Arkeo Türkiye. (2017, Mart 13). İmparator Hadrian'ın Roma'daki Dünyası: Villa Hadrianus. Eylül 3, 2024 tarihinde Arkeo Tr: <https://www.arkeo-tr.com/imparator-hadrianin-romadaki-dunyasi-villa-hadrianus.html> adresinden alındı

- Arkeolojikh Haber. (2018, Temmuz 13). Nymphaion: Nymphaeum Nedir? Ağustos 23, 2024 tarihinde Arkeolojik Haber Web Sitesi: <https://www.arkeolojikhhaber.com/haber-nymphaion-nymphaeum-nedir-14477/> adresinden alındı
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2013, Kasım 7). Fountain. Ağustos 23, 2024 tarihinde Encyclopedia Britannica Web Sitesi: <https://www.britannica.com/art/fountain> adresinden alındı
- Cartwright, M. (2019, Eylül 04). Poseidon: Deniz Tanrısı. (Ç. B. Çiçek, Editör) World History Web Sitesi: <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-950/poseidon-deniz-tanrısı/> adresinden alındı
- Ciberneticzoo Web Sitesi. (2009, Ekim 6). 1891-1893 – Steam Man – Prof. George Moore – (Kanadalı/Amerikalı). Eylül 24, 2024 tarihinde Ciberneticzoo Web Sitesi: <https://cyberneticzoo.com/steammen/1891-1893-steam-man-prof-george-moore-canadianamerican/> adresinden alındı
- Cohen, A. (2018, Mayıs 27). What Do You Need To Know About Rene Magritte. Artsy Net: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-rene-magritte> adresinden alındı
- Çeçen, K. (1992, Nisan). Suyun Yaşam İklim ve Uygarlık İçin Önemi. Temmuz 25, 2024 tarihinde Tübitak E-Dergi: <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=FJEYfOUQVZ8Vb625-iN-wLpx?dergiKodu=4&cilt=25&sayi=293&sayfa=36&yaziid=6431> adresinden alındı
- Çırak, B., & Yörük, A. (2015). Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail El-Cezeri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (4), 174-194. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160458> adresinden alındı
- Demirağ, D., Erten, A., & Şen, M. (2006). Suyla Gelen Kültür. (M. Gencer, Dü.) İstanbul: İSKİ Kültür Yayınları.
- Demirpolat, E. (2004). Benu Musa (Şakiroğulları)'nın İlmi ve Felsefi Etkinlikleri. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1), 69-78.
- Fidan, M. K. (2021, Mart). Kutsal Suyun İzinde: Suyla Yüklenen Dini ve Sembolik Anlamlar. İlsam Akademi Dergisi, 1(1), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilsam-akademi/issue/66001/1035831> adresinden alındı
- Foucault, Michel. (2006). Deliliğin Tarihi (M. A. Kılıçbay, Çev). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökdoğan, M. D. (2020). Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın Benî Mûsâ Hakkındaki Yazısı. Dört Öge(17), 151-176.
- Gümüş, B. (2023). Endülüs Sarayları ve Saray Kültürü. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1), 60-104.
- Hickson, S. (2015). Van Eyck Gent Sunağı. Eylül 24, 2024 tarihinde Khan Academy Web Sayfası: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/northern-renaissance1/burgundy-netherlands/a/vaneyck-ghentaltar> adresinden alındı
- Karakuş, R. (2006). Çeşme. N. Ertuğ içinde, İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı Cilt I (Cilt 1, s. 23-40). İstanbul: İSKİ Genel Md.lüğü.
- Karakuş, R., Kızıltoprak, S., Aykut, H., Önuçak, A., Turgut, N., & Doğan, S. (2006). İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı. (N. Ertuğ, Dü.) İstanbul: İSKİ Kültür Yayınları.
- Klaos, Y. (2023, Eylül 14). "Beautiful fountain" in Nuremberg (Schöner Brunnen). Eylül 24, 2024 tarihinde Life Globe Web Sitesi: <https://life-globe.com/en/schoner-brunnen-nuremberg/> adresinden alındı
- Külcü, r. (2016). Sanayi Devriminden 1700 Yıl Önce Yapılmış Erken Bir Keşif: Heron'un Buhar Türbini (Aerolipie). Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 32-39. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/567951> adresinden alındı
- Man, J. (2017, Mayıs 9). How Duchamp's Urinal Changed Art Forever. Eylül 24, 2024 tarihinde Artsy We Sitesi: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-duchamps-urinal-changed-art-forever> adresinden alındı

Soylu, N. (2014, Kasım 2). Sulamanın Tarihçesi ve Uygarlık. Temmuz 25, 2024 tarihinde Hidropolitik Akademi Web Sitesi: <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/article/6077/sulamanin-tarihcesi-ve-uygarlik> adresinden alındı

Sözlük TDK. (2024, Eylül 05). Morfoloji Nedir. Eylül 5, 2024 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Starobinski, Jean. (2012). Özgürlüğün İcadı ve Aklın Amblemleri (H. Bayrı, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.

T.C. Tarım Orman ve Bakanlığı. (2021, Mart 22). Dünyada 844 Milyon İnsan İçme Suyuna, 2,1 Milyar İnsan Temiz Suya Ulaşmıyor. Temmuz 25, 2024 tarihinde T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4960/Dunyada-844-Milyon-Insan-Icme-Suyuna-21-Milyar-Insan-Temiz-Suya-Ulasamiyor> adresinden alındı

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim değişikliği Bakanlığı. (2024, Temmuz 25). Hidrometeoroloji Dünyada Su. Meteoroloji Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://www.mgm.gov.tr/genel/hidrometeoroloji.aspx?s=3> adresinden alındı.

Topdemir, H. G. (2011, Kasım). Bilim Tarihinden: Philon. Eylül 16, 2025 tarihinde Tübitak E-Dergi: <https://edergi.tubitak.gov.tr/edergi/yazi/pdf;jsessionid=ovxf8lPH7h1Hp3xPlY2qR96J?dergiKodu=4&cilt=45&sayi=752&sayfa=90&yaziid=32461#:~:text=Philon%2C%20hava%20ile%20birlikte%20bo%20C5%9Fflu%20C4%9Fu,de%20ve%20Rodost%20ge%20C3%A7irmi%20C5%9Ftir.> adresinden alındı

Topdemir, H. G. (2011). Geç İskenderiye Döneminde Bilim: İskenderiyeli Heron. Bilim ve Teknik, 90-92.

Topdemir, H. G. (2019). Türklerin İslâmiyet'e Giriş Döneminde Bilim ve eknolojiye Etkileri. E. Yörükoğulları, Ö. Orhun, H. G. Topdemir, & E. M. İhsanoğlu içinde, Bilim ve Teknoloji Tarihi (s. 110-135). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Visit Brussel Web Sitesi. (2024). Manneken Pis. Eylül 24, 2024 tarihinde Visit Brussel Web Sitesi: <https://www.visit.brussels/nl/bezoekers/venue-details.Manneken-Pis.250486> adresinden alındı

Wallace, E. J. (2021, Şubat 17). Found: Emperor Hadrian's Palatial Breakfast Chamber. Eylül 3, 2024 tarihinde Atlasobscura Web Sitesi: <https://www.atlasobscura.com/articles/villa-adriana-breakfast> adresinden alındı

wikipedia. (2024, Eylül 2). Fountain. Eylül 3, 2024 tarihinde Wikipedia Web Sitesi: <https://en.wikipedia.org/wiki/Fountain> adresinden alındı.

wikipedia. (2025, Mayıs 26). Buhar Makinesi. Temmuz 8, 2025 tarihinde Wikipedia Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Buhar_makinesi adresinden alındı.

Görseller

Görsel 1 Jan ve Hubert van Eyck, (1390-1441), Mistik Kuzuya Tapınma, (Gent Sunağı Resminden Detay) Ahşap panel üzerine yağlıboya, https://en.wikipedia.org/wiki/Ghent_Altarpiece adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 2 Arnold Böcklin, Dalgalarda Oyun, 180x238 cm, tüyb., 1883 <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-b/bocklin-arnold/arnold-bocklin-dalgalarda-oyun-10382/> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 3 Hieronymus Bosch, 1494-1510, Deliler Gemisi, Ahşap Üzerine Yağlıboya, 58x63 cm, <https://shorturl.at/pVhNM> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 4 Theodore Gericault, Medusa'nın Salı, 490x716 cm, tuval üzerine yağlıboya, (1819). https://tr.wikipedia.org/wiki/Medusa%27n%C4%B1n_Salı Adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 5 William Turner, "Köle Gemisi", 91x123 cm, T.Ü.Y.B., 1840. Erişim: 16.01.2025 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Slave_Ship

Görsel 6 Pirene Çeşmesi [https://en.wikipedia.org/wiki/Pirene_\(fountain\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Pirene_(fountain)) adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 7 Hadrianus'un Tivoli Yakınlarındaki Villasındaki Havuzu <https://antigonejournal.com/2024/06/hadrians-villa-and-its-treasures/> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 8 İmparatorun yarım daire planlı Nymphanion şeklinde hazırlanmış saray kahvaltı salonu <https://www.atlasobscura.com/articles/villa-adriana-breakfast> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 9. Deniz Tiyatrosu İmparator Hadrianus tarafından kullanılan konut olarak inşa edilen yapı. <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/villa-adriana-near-rome-italy-gm105756662-12216307> adresinden erişildi 01.16.2025.

Görsel 10 Archytas tarafından yapılmış buhar gücü ile çalışan ahşaptan güvercin <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 11 Philon tarafından yapılmış otomat. <https://shorturl.at/4BfU0> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 12 Yunanlı Heron tarafından tasarlanan çeşme modeli. <https://tls.tc/JJS2t> adresinden erişildi 16.25.2025.

Görsel 13 El Cezeri tarafından tasarlanan Piston sistemi ile suyun naklini sağlayan düzenek. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 14 El Cezeri tarafından tasarlanan Piston sistemi ile suyun naklini sağlayan düzenek Görsel 14. El Ceziri Abdest Aldıran Çocuk Otomatı. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cezer%C3%AE> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 15 George Moore “Steam Man-Buhar Adam”, kendi kendine buhar gücü ile yürüyen insansı Robot. <https://tls.tc/79N7Z> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 16 Leonardo Da Vinci tarafından tasarlanan mekanik zırlı şövalye. https://en.wikipedia.org/wiki/Leonardo%27s_robot adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 17 Elhamra Sarayı Aslanlı Çeşme <https://tls.tc/jSkUD> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 18 Lale Devri'nin sembolik yapılarından olan III. Ahmet Çeşmesi <https://tls.tc/Esj2I> adresinden erişildi 16.01.2025

Görsel 19 Schönen Brunnen Çeşmesi Çizimi ve Çeşmenin bugünkü durumu. <https://life-globe.com/en/schoner-brunnen-nuremberg/> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 20 Gian Lorenzo Bernini tarafından tasarlanan ve Dört Nehir Çeşmesi. <https://life-globe.com/en/schoner-brunnen-nuremberg/> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 21 Giacomo Della Porto yapılan ve Gian Lorenzo Bernini tarafından eklemeler yapılan Moro Çeşmesi ya da Mağribi çeşmesi <https://life-globe.com/en/schoner-brunnen-nuremberg/> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 22 Marcel Duchamp, Çeşme, Porselen, 1917. <https://l24.im/IBzkex> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 23 Hieronymus Duquesnoy, “Manneken Pis”, Broz Heykel ve Çeşme, 1619 <https://tripomatic.com/tr/poi/manneken-pis-poi:2195> adresinden erişildi 16.01.2025.

Görsel 24. Denis-Adrien Debouvrie, “Jeanneke Pis”, Bronz Heykel ve Lavabo, 1985 <https://l24.im/nU06Q> adresinden erişildi 16.01.2025.